

L. BALOGH BÉNI

„ÖRÖMMÁMOR ÉS KÉTSÉGBEESÉS”

Az erdélyi magyarság és a második bécsi döntés

A két világháború közötti erdélyi magyar közélet és újságírás egyik legnevesebb képviselője, Krenner Miklós – írói álnevén Spectator – 1919 októberében, Aradon kezdte el a naplózást. Mintegy három hónap után azonban abbahagyta, és csak 1940. augusztus 30-án, a második bécsi döntés kihirdetésének napján látott neki ismét Kolozsváron. Sok erdélyi magyarhoz hasonlóan aznap délután ő is a rádió előtt ült, és izgatottan találgatta, hogy a tengelyhatalmak képviselői Bécsben miként határoznak a magyar–román területi viszály ügyében. A döntés hallatán „örömmámor és kétségbeesés” fogta el. Egyrészt határtalanul boldog volt Észak-Erdély visszatérése miatt – bár nehezményezte, hogy Magyarország a németektől kapta a területet ajándékba, és nem önerővel, fegyverrel szerezte vissza –, másrészt elkésérítette Dél-Erdély és az ottani magyarok sorsa. „Jelentette a rádió az új határokat – írta. – Örült szívdobogás! Forróság lepett el. Határtalan boldogság. De mikor a bemonrást megismételték, sírva fakadtam. Arad és Kis-Küküllő visszamarad. [...] Ellen-ségeink »megajándékoztak« Csonka-Magyarországgal,¹ barátaink Csonka-Erdéllyel.”²

A romániai magyarság ekkor már hónapok óta a területi revízió álmában élt. Az Ókiralyságból, azaz a Regátból sokan a magyar–

1940–1944 között
az idő mintha
„összesűrűsödött”
volna a határ mindkét
oldalán – csak éppen
ellenkező előjellel.

román határszéli városokba költöztek, „amelyek biztosan visszakerülnek”, ugyanakkor – Mikó Imre szavaival – „a magyar zászló és ruha a legtöbb szekrényben készen állott”.³ Bánffy Miklós, a Romániai Magyar Népközség elnöke is meg volt győződve arról, hogy „a magyar irányú megoldás előbb-utóbb be fog következni”. 1940. július 7-én egy szűk körű, bizalmas megbeszélésen drámai hangú beszédet mondott, amelyben kihangsúlyozta, hogy az erdélyi magyarság sorsdöntő órákat él át. Mindenkit arra kért, tegyék félre „a torzsalkodást, ellenségességet, gáncsoskodást”, fogjanak össze, és valósítsák meg a magyarság egységét.⁴ Az egység gondolata azonban illúziónak bizonyult. Alig több mint két hónap elteltével ugyanis Erdély területét már új országhatár szelte ketté, amely négy évig az ott élő magyarságot is elválasztotta egymástól.

Kettéosztott Erdély

■ A tengelyhatalmak által meghozott második bécsi döntés nyomán visszakerült Magyarországhoz az 1920-ban Romániának ítélt terület két-ötöde, az ún. Észak-Erdély, a nagyobb és természeti kincsekben gazdagabb Dél-Erdély viszont továbbra is Románia része maradt. Magyarországhoz az 1930-as román statisztika szerint is egymillió magyar anyanyelvű lakos került vissza, az 1941-es magyar népszámlálás során pedig Észak-Erdélyben több mint 1 380 000 személy vallotta anyanyelvének a magyart. Visszatért a majdnem színmagyar Székelyföld, és több más megye mellett az 1941-es népszámlálási adatok alapján abszolút magyar többségű Maros-Torda vármegye is. Észak-Erdély városlakói közül az 1930-as román adatok alapján is a magyar anyanyelvűek voltak abszolút többségben. Igaz, mivel a városokat többnyire román vagy kevert lakosságú falvak vették körül, és nagy volt a románok által lakott elszórt, hegyi települések száma, a visszakerült 1778 helység közül – az 1910. évi adatok szerint – csak 677-ben érte el a magyarság az abszolút többséget, ezek közül azonban 557-ben 80%-nál több magyar ajkú lakott.

Dél-Erdélyben 1930-ban 440 ezer magyart írtak össze nemzetiség szerint, ami az összlakosság 14%-át tette ki. Anyanyelv alapján ennél többben voltak, 473 ezren (15%). A természetes népszaporulatot figyelembe véve, 1940 őszén a dél-erdélyi magyarság száma nem sokkal maradhatott el a félmilliótól. Románia egész területén, tehát a Regátot is ideszámítva, a bécsi döntést követően jóval több mint 500 ezer magyar maradt.⁵

Előzmények

■ A két világháború közötti magyar–román kapcsolatok legfontosabb összetevőjét Erdély birtoklásának kérdése képezte.⁶ A két ország között mély érdekellentét volt: Románia területi kérdésekben hajthatatlannak bizonyult, a kisebbségek ügyét pedig belpolitikai problémának tekintette. Magyarország ezzel szemben nem volt hajlandó lemondani az igaz-

ságtalan trianoni béke revíziójáról, bár mindvégig igyekezett egyfajta *modus vivendi* kialakítani a szomszédos országgal. A romániai magyar kisebbség megoldatlan helyzete nagymértékben hozzájárult a két ország viszonyában meglévő feszültségek állandósulásához.⁷ Németország előretörése a harmincas évek második felében, s ezzel együtt Franciaország visszaszorulása, majd pedig a kisantant megszűnése és az európai *status quo* megbomlása Románia pozícióinak jelentős gyengülését eredményezte, Magyarország pedig közelebb került egy esetleges területi revízió lehetőségéhez Erdély viszonylatában is.

Kárpátalja 1939. márciusi visszafoglalását követően – az ország függetlenségének és semlegességének megőrzése mellett – az erdélyi revízió megvalósítása vált a magyar külpolitika legfőbb célkitűzésévé.⁸ Ezt azonban akkor még – Olaszországon kívül – egyik nagyhatalom sem támogatta egyértelműen. Németország „mindkét vasat tűzben tartotta”, de 1940 júliusáig (főleg a román kőolaj miatt) inkább Bukarestnek kedvezett, és elsőrendű stratégiai érdeke volt a balkáni béke megőrzése. Az angolszász hatalmak elismerték ugyan a versailles-i békerendszer igazságtalanságát, hallgatólagosan a magyar–román határ bizonyos korrekciójának szükségességét is, de időszerűtlennek és veszélyesnek találták konkrét területi kérdések felvetését.

1939 őszéig Budapest a kétségtelenül igen nehéz körülmények között élő erdélyi magyarság helyzetének javítását, a román állammal kötendő kisebbségi szerződés ügyét szorgalmazta a kétoldalú kapcsolatok terén. Ezt követően azonban világosan megfogalmazta, hogy a román–magyar kérdés súlypontja „a kisebbségi kérdésről a területre tolódott át”, és ilyen irányba próbálta befolyásolni a nagyhatalmakat is.

A Wehrmacht 1940. májusi nyugat-európai sikeres offenzívája hatására a román kormány feladta addigi semleges álláspontját, és a Németországhoz való közeledés mellett döntött, Berlinton remélve oltalmat a keleti határait fenyegető Szovjetunióval szemben. A várt támogatás azonban elmaradt, így az 1940. június 26-ai és 27-i ultimátumokat követően a Szovjetunió néhány nap alatt bekebelezte a románok által sebtében kiürített Besszarábiát és Észak-Bukovinát.⁹ Az ellenállás nélküli területfeladás jelentős presztízavesztést okozott Romániának. Magyarország, valamint a Romániával szemben szintén területi követeléseket támasztó Bulgária precedensnek tekintette a szovjet lépést, és a magyar diplomácia hamarosan mozgásba lendült Erdély visszaszerzése érdekében. Az egyre feszültebb magyar–román viszony és a háborúval fenyegető helyzet miatt 1940 nyarán a revízióval kapcsolatos, addig inkább Romániát előnyben részesítő német álláspontban fokozatos fordulat állt be. Július folyamán Berlinből többször is félreérthetetlenül megüzenték a román vezetésnek, hogy a balkáni pacifikálás elsőrendű feltétele bizonyos területek átadása Magyarország és Bulgária részére. Ezzel a hitleri Németország – amely addig is fontos nagyhatalmi tényezője volt a délkelet-európai térségnek – kulcsszerephez jutott az Erdélyért folytatott magyar–román vetélkedésben.

Ezt mind a magyar, mind a román kormány felismerte, és az elkövetkező hetekben egymással versengve igyekezett elnyerni Berlin jóindulatát.

Mindkét fél számára fontos volt, hogy közvetlenül Hitlernek adhassák elő érveiket: Teleki Pál miniszterelnök és Csáky István külügyminiszter július 10-én Münchenben, Ion Gigurtu román kormányfő és külügyminisztere, Mihail Manoilescu július 26-án Berchtesgadenben találkozott a német diktátorral. Korábbi megnyilatkozásaival szemben Hitler Münchenben teljes mértékben elismerte az erdélyi magyar revíziós politika létjogosultságát. Július 15-én levelet írt II. Károly román királynak, amelyben a diplomáciában szokatlanul kemény hangon, a zsarolás, a fenyegetés, az ígéretes eszközeivel igyekezett meggyőzni az uralkodót a Magyarországnak és Bulgáriának teendő területi engedmények szükségességéről. Válaszában a király kényszerűen ugyan, de elfogadta a Magyarországgal és Bulgáriával folytatandó tárgyalások gondolatát, de azt az etnikai elvvel és a kötelező lakosságcsere ötletével kapcsolta össze. A kétoldalú megállapodás, a magyar–román területi egyezség ötlete helyett Bukarest valójában már ekkor inkább Berlin – román szempontból kedvezőnek remélt – döntését, azaz a nagyhatalmi döntőbíráskodást részesítette volna előnyben. A román vezetők a Hitlerrel való július 26-i tárgyalásukon – egyelőre inkább csak tapogatózásképpen – fel is vetették a döntőbíráskodás kérdését.¹⁰ Hitler azonban egyelőre mereven elzárkózott a két szomszédos ország vitájába való közvetlen beavatkozástól.

Német nyomásra végül 1940 augusztusában Turnu-Severinben (Szörényvár) került sor közvetlen magyar–román tárgyalásokra a területi revízióról. Hory András magyar küldöttségvezető a tárgyalások első napján, augusztus 16-án terjesztette elő kormánya javaslatát, az ún. Marosvonal tervét, amely 69 ezer négyzetkilométernyi területet juttatott volna vissza Magyarországhoz a Marostól északra.¹¹ A második tárgyalási napon, 19-én a román delegáció élén álló Valeriu Pop felolvasta a magyar emlékiratra adott elutasító válaszát. Az ugyanaznap folytatott négyezemközti, nem hivatalos megbeszélésükön túlzó magabiztossággal jelentette ki Horynak: „Addig, ameddig létezik egy Románia és egy román hadsereg, területi tézisek nem jöhetnek szóba, és román földet sem engedünk át. Jamais, a tout jamais” – soha, fűzte hozzá nyomatékkal.¹² Mivel egyik fél sem volt hajlandó engedni eredeti álláspontjából: Budapest a területi, Bukarest pedig az etnikai elvből, a „megbeszélések” augusztus 24-én kudarcra zártak.

Már ezt megelőzően azonban, augusztus 22-én a magyar minisztertanács rendkívüli ülésén úgy határoztak, hogy a tárgyalások sikertelensége esetén Magyarország a fegyveres megoldást választja. A Románia elleni hadműveletek megindításának irányelveit másnap, 23-án adta ki a vezérkar főnöke, Werth Henrik. A csapatoknak az augusztus 26-áról 27-ére virradó éjjel kellett a támadáshoz felfejlődniük, hogy 28-án hajnalban elindíthassák a hadműveleteket.¹³ Bár nem tudhatjuk, miként alakult volna a hadi helyzet, az erőviszonyok ismeretében feltételezhető, hogy a magyar

csapatok még kezdeti sikerre is alig számíthattak. A propaganda által fel-tüzelt magyar közvélemény, de maga a hadsereg is viszont abban az illú-zióban élt, hogy a rosszul felszerelt és alacsony harci morálú román fegy-veres erők összeomlanak egy támadás nyomán, s a magyar csapatokra di-adalút vár.

A bukaresti vezetés bizakodó volt saját esélyeit illetően. A támogató német álláspont reményében a román kormány augusztus 21-én berlini követe, Alexandra Romalo útján Hitler döntőbírói közbelépését kérte. A követ elmondta Ernst Woermann külügyi államtitkár-helyettesnek, hogy a magyarok által támasztott követelések elfogadhatatlanok. „A magyar magatartás következtében – fejtegette Woermann feljegyzése szerint a kö-vet – az egyetlen lehetséges út a Führer számára végül is a döntőbírásko-dás lehetne”. Az államtitkár elvetette a javaslatot, Romalo viszont kitar-tott nézete mellett, „hogy a kérdést nem lehet megoldani német beavat-kozás nélkül”.¹⁴

A döntés meghozatala és kihirdetése

■ A turnu-severini tárgyalások megszakítását követő napokban Magyaror-szág és Románia az egymás elleni háború küszöbén állt. A magyar– román feszültség fokozódása mellett riasztó hírek érkeztek Berlinbe a román–szovjet határról is: az augusztus 25–26-i jelentések erős szovjet csapat-összevonásokról számoltak be. Hitler tartott a ploiești-i olajmezők irányá-ba történő esetleges szovjet előretöréstől, ezért úgy vélte, hogy a tengelyha-talmak gyors diplomáciai beavatkozására van szükség. Meg akarta előzni a magyar–román fegyveres konfliktus kitörését, ami az egész balkáni tér-ségre kiterjedt volna, és a nem kívánt szovjet beavatkozás kockázatát is ma-gában rejtette. Augusztus 29-ére ezért a német vezetés – az olasszal egyez-tetve – Bécsbe hívatta a magyar és a román külügyminisztert, „közlendő velük a Tengely tanácsát, keressenek barátságos megoldást”.¹⁵

„Tanács” helyett azonban a tengelyhatalmak kész tények elé állították a két ország Bécsben megjelent küldötteit. Hitler ugyanis titokban már augusztus 27-én egy szűk körű berchtesgadeni tanácskozáson meghozta a döntést a magyar–román viszály leglényegesebb kérdésében, a határ-kérdésben. A hevenyészve meghúzott új határvonal Magyarországnak juttatta Észak-Erdélyt, mintegy 43 ezer négyzetkilométernyi területet. A német diktátor ezzel olyan megoldást választott, amely részben kielé-gítette a magyar igényeket, de nem vezetett a román állam összeomlásá-hoz, és nem is gyengítette le azt túlságosan – hiszen szövetségesként szá-molt vele a jövőben. Az új határvonal nem észak–dél, hanem nyugat–kelet irányban húzódott, és így Kolozsvárral együtt a Székelyföld is visszake-rült Magyarországhoz. Hitler ezáltal az etnikai viszonyokat is igyekezett figyelembe venni, döntését mégis a német nagyhatalmi érdekek, a kato-nai-stratégiai megfontolások motiválták: elsősorban a Keleti-Kárpátok vonalának hatékonyabb védelme.

Sem Budapesten, sem Bukarestben ezekben a napokban még nem tudták, hogy már eldőlt a magyar–román határvíta. A tengelyhatalmak támogatásának elnyerése érdekében ezért a román kormány berlini követe útján augusztus 27-én újból döntőbíráskodásra kérte fel a tengelyhatalmakat. „A román kormánynak az a kívánsága – olvashatjuk Ernst Woermann aznap kelt feljegyzésében –, hogy ne jöjjenek létre fait accompli-k [azaz befejezett tények – L. B. B.] a magyar–román kérdésben. A román miniszterelnök és a román külügyminiszter már kijelentették, hogy elfogadják a tengelyhatalmak döntőbíráskodását, és ezt az álláspontjukat fenntartják. Feltételezik azonban, hogy ebben az esetben mindkét felet meghallgatják úgy, hogy a döntést az összes tények és ügyek ismeretében hozzák meg. [...] A román kormány ugyanakkor kész egy Magyarország és Románia közötti konferenciára is a tengelyhatalmak képviselőinek elnöklete alatt.”¹⁶

A magyar kormány is számolt ezekben a napokban a döntőbíráskodás lehetőségével, anélkül azonban, hogy azt kérné, vagy akár csak felvetné Berlinben. „Érdekeink azt kívánták – írta Teleki 1940. szeptember 1-jén Horthy Miklós kormányzónak –, hogy a románok kérjenek [döntőbírást], vagy hogy a tengelyhatalmak fejezzék ki ilyen szándékukat.”¹⁷ A tervezett magyar katonai támadás elmaradt. Augusztus 27-én éjjel a csapatok ugyan elfoglalták készenléti helyeiket, de nem sokkal ezután utasítást kaptak, hogy a közelgő bécsi tárgyalások miatt a hadműveleteket elhalasztották.

Mind a bukaresti, mind a budapesti kormány meg volt győződve arról, hogy augusztus 29-én Bécsben a tengelyhatalmak külügyminisztereinek jelenlétében kétoldalú, magyar–román tárgyalásokra kerül sor. A román fél azt tervezte, hogy a jelen lévő német és olasz külügyminiszterre való tekintettel konkrét határjavaslattal áll elő, amelyet azonban lakosságcsereről tesz függővé. Hosszas tanácskozás után a román küldöttség útközben a vonaton véglegesítette maximális és minimális területi ajánlatát: ez 10 700, illetve 7500 négyzetkilométer átadását jelentette volna. Az előbbi igen, az utóbbi terv nem számolt a székelyek áttelepítésével.¹⁸ Bécsben azonban a román delegáció nem tudta előterjeszteni javaslatait, és hidegzuhanyként hatott rá, hogy megkérdezése nélkül döntöttek a tengelyhatalmak. Ami a magyar elképzeléseket illeti, augusztus 28-án rendkívüli kormányülést tartottak, ahol Teleki elmondta: Kolozsvár és az egész székely terület visszacsatolása nélkül nem hajlandó kompromisszumra. Csáky szerint a magyar fél ragaszkodni fog a Maros vonalához, végső engedménye az lesz, hogy beleegyeznek: népszavazás döntsön Brassó hovatartozásáról.¹⁹

Joachim von Ribbentrop német és Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter augusztus 29-én először Csákyt, a magyar küldöttségvezetőt és Telekit fogadta, aki megfigyelőként vett részt a magyar delegációban. A tárgyalás durva és fenyegető hangnemben folyt le. Ribbentrop és Ciano a fegyveres konfliktus elkerülésére szólította fel a magyarokat, majd többször is feltették a kérdést, hogy Magyarország hajlandó-e feltétel nél-

kül elfogadni a döntőbírósi ítéletet, amelyet egyébként akkor még egyik féllel sem közöltek. Az igenlő választ Horthy és a minisztertanács jóváhagyásával a magyarok még aznap megadták. Ezt követően Ribbentrop és Ciano Manoilescu román küldöttségvezetőt, majd Valeriu Pop megfigyelőt fogadta. Kétszínűséggel vádolták a bukaresti kormányt, Popnak pedig azt is szemére vetették, hogy a románok kérték a döntőbírósi ítéletet, és „erről papír is van”.²⁰ Kijelentették: Románia választhat a megsemmisülés és a megmaradás között, de ha elfogadja a döntőbírósi ítéletet, a tengelyhatalmak garantálni fogják integritását.²¹ Bukarest végül hosszas huzavona után, erőteljes német nyomásra és egy esetleges szovjet támadástól való félelemtől is befolyásolva, augusztus 30-án hajnalban közölte a tengelyhatalmakkal, hogy feltétel nélkül aláveti magát a döntőbíráskodásnak.

A döntés kihirdetésére aznap délután került sor a bécsi Belvedere Palota aranytermében. Az ülést Ribbentrop nyitotta meg, majd németül és olaszul is felolvasták a döntőbírósi határozat szövegét.²² Ezt követően mindkét küldöttségnek átnyújtották az új magyar–román határt ábrázoló térképet. Manoilescut sokkolta a döntés: elszörnyedve vette tudomásul az új határvonalat, majd elvesztette eszméletét és összeesett. Miután magához tért, sor került az okmányok aláírására, ezt követően Ribbentrop bekérte a sajtó képviselőit, majd rövidesen bezárták az ülést. A magyar delegáció tagjai győzelemnek ítélték a döntést, bár a földrajztudós Teleki azonnal észrevette, hogy a Székelyfölddel nincs vasúti összeköttetés, és mivel a visszatért terület keskeny zsákként nyúlik be Románia közepébe, délnyugat felől nehezen védhető. Ezenkívül jól tudta, hogy a németektől kapott „ajándékért” igen magas árat kell majd fizetnie Magyarországnak, és azt is sejtette, hogy az ily módon megvalósult revízió nem lehet hosszú életű. Visszatérve Budapestre, a fellobogózott, ünneplő tömegektől zsúfolt Keleti pályaudvaron komor hangú beszédben lelkiismeret-vizsgálatra szólított föl mindenkit, és óvott az elbizakodottságtól. „Senki se handabandázzék, senki a nemzet bizalmával és értékeivel vissza ne éljen! Ez az, amivel hazajöttünk” – jelentette ki.²³

Magyarországon a bécsi döntés eredményét Kozma Miklós, az MTI és a rádió elnöke augusztus 30-án délután 4 óra 15 perckor mondta be a rádió mikrofonján keresztül. Rögtönzött beszédében ismertette az új határokat, méltatta „a Bécsben elért óriási sikert és eredményt”, majd bátorítólag szólt azokhoz, „akik hozzánk vissza nem térhetnek”. „Egy magasabb politika” nevében arra kérte őket, hogy „vállalják bátran és büszkén” a kisebbségi sorsot.²⁴

„Újra magyarok lettünk”

■ A visszacsatolt területek magyar szellemi-kulturális élete euforikusan, kitörő lelkesedéssel üdvözölte a második bécsi döntést. „Eszendő múltával is felriadok: nem álom-e, hogy magyar világ vesz körül, és szülővárosom megint, visszavonhatatlanul és minden atomjában magyar város?

A szem még mindig nem tud betelni a magyar élet megtapintható valóságaival; a fül újra és újra megtelik a végre szabadon szárnyaló magyar szó zengzetével. Csodálatos állapot! Minden új, friss, mintha most született volna meg” – írta Ligeti Ernő egy évvel azután, hogy szülővárosa, Kolozsvár visszakерült Magyarországhoz.²⁵

Az *Erdélyi Helikon* című folyóirat 1940. decemberi számát teljes egészében a visszatérés élményei felidézésének szentelte. A reprezentatív összeállítás szerzői között találjuk Kemény Jánost, Kós Károlyt, Reményik Sándort, Szabédi Lászlót, Tamási Áront is. Az írások többsége a két évtizedes elnyomás idején kialakult „kisebbségi humánun” erkölcsét és szellemiségét idézte fel követendő példaként. Ünnepi számmal állt elő a szintén kolozsvári *Pásztortűz* is, mások mellett Ravasz László és Tavaszy Sándor esszéivel. A felszabadulás örömébe ugyanakkor szomorúság vegyült amiatt, hogy az új határ kettészelte Erdélyt, és közel félmillió magyar maradt román uralom alatt. Nyíró József szavaival: „Az egyik szemünk az örömtől, a másik a fájdalomtól sír.”²⁶

Az észak-erdélyi magyarok túlnyomó többsége a 22 éves román uralom alóli felszabadulásként élte meg a második bécsi döntést. Az „anyaország-hoz” való csatlakozás elsősorban azt jelentette számukra, hogy „minden gáncs és félelem nélkül” vállalhatták magyar identitásukat.²⁷ Gagy József 1992–1993-ban a székelyeknek, majd tíz évvel később Osgyáni Gábor a magyar nemzeti identitású gyimesi csángóknak az 1940–1944 közötti időszakhoz kapcsolódó kulturális emlékezetét vizsgálva ugyanarra a következtetésre jutott: mindkét régió társadalma egyöntetűen pozitív módon viszonyult és viszonyul ma is az 1940-es sorsfordulóhoz. Ismét „magyar világ lett”, „újra magyarok lettünk”, „olyan boldog sosem volt és sose lesz az ittvaló nép, mint akkor” – emlékeztek vissza a székelyek,²⁸ és a megkérdezett csángók is magasztos pátosszal beszéltek a „magyar világról”.²⁹ E két térség – és általában véve Észak-Erdély – magyarságának az 1940-es impériumváltás pillanatához kapcsolódó kulturális emlékezete, egységes tudása egyértelműen pozitív színezetű. Ezen alapján véve az sem változtat, hogy a honvédség bevonulását követő mintegy négyéves időszakban az eufóriát nem egy esetben keserű kiábrándulás követte a kezdeti ellátási nehézségek, később a háború miatt szaporodó megélhetési gondok, az „anyaországi” tisztviselők (az ún. „ejtőernyősök”) sokszor lekezelő, pökhendi modora, cím- és rangkórsága vagy a katonáskodás során nemegyszer tapasztalt kíméletlen bánásmód miatt.³⁰

Az addig elnyomott magyar kisebbség újra a többségi nemzet része lett, és ennek kétségtelen előnyei hamarosan megmutatkoztak. A leglátványosabb előrelépés az anyanyelvhasználat, az oktatás, a művelődés, a kultúra terén következett be. Leginkább ennek köszönhető, hogy a már említett gazdasági nehézségek, társadalmi konfliktusok és a nem csekély háborús véráldozat ellenére is egy nemzeti öntudatában megerősödött észak-erdélyi magyarság került ki a második világháború forгатagából, és nézett elébe 1944. augusztus 23-át követően az újabb impériumváltozásnak.

■ A dél-erdélyi magyarságon a felfokozott várakozás hetei, hónapjai után mélységes csalódás és elkeseredettség vett erőt annak hírére, hogy továbbra is Romániához tartoznak. A csombordi mezőgazdasági iskola igazgatóját, Nagy Endrét is az elhagyatottság és a kiszolgáltatottság keserű érzése töltötte el a döntés kihirdetésének óráiban. „Ott ülünk a nyári délutánon a rádió mellett – írta –, kezünkben a térkép, és egyre élesebben kibontakoznak a nem várt körvonalak. A végén könnyhullatással borulunk egymás nyakába. Rólunk lemondottak, elhagytak, kiszolgáltattak bennünket. Nem szól egyikünk sem.”³¹ Szabó József, aki 1940-ben egy aradi rádióbolt tanulójaként a város valamennyi magyarjával együtt nagyon remélte „hazatérését”, évtizedekkel később úgy emlékezett vissza, hogy amikor a budapesti rádió tudatta a döntést, a Romániában maradt Aradon volt, aki kidobta a rádiót az ablakon.³² A legtöbben a trianoni katasztrófához hasonló sorscsapásként élték meg az újabb kisebbségi létforma beköszöntét, az elkövetkező négy évet pedig – mint a bebörtönzöttek – egyfajta fogságként.³³

A Romániában rekedt magyarokon – akiknek sorsát Kacsó Sándor a hajótöröttekéhez hasonlította, ahol a szerencsétlenül járt utasok kis csónakban hánykolódnak a viharos tengeren³⁴ – valóságos „szabadulási láz” lett úrrá. „Romániában nincsen mit keresnie, és nincs semmiféle jövője egy magyar embernek” – fogalmazta meg a közhangulatot egy menekült.³⁵ A menekülés hátterében számos alkalommal román hatósági kényszer állt. Kormányutasításra például már a bécsi döntés kihirdetésének másnapján elkezdődött a magyar nemzetiségű alkalmazottak elbocsátása és az országból való kiűzése, visszamenőleges keltezéssel pedig tömegesen kezdték áthelyezni a magyar származású vasutasokat, pénzügyi és igazságügyi tisztviselőket a kiűrités előtt álló, de még román közigazgatású észak-erdélyi területekre. A Dél-Erdélyből és a Regátból 1940–1944 között önként vagy kényszer hatására Magyarországra menekültek, illetve áttelepültek számát 200 ezerre vagy még annál is többre becsülhetjük.³⁶

A magyarok politikai mozgástere Romániában a minimálisra csökkent. Nem volt képviselőjük a központi hatalomban, de még a helyi közigazgatásban sem. A román kormányzat a magyar lakosság módszeres anyagi tönkretételét tűzte ki célul. Ezt szolgálta a magyar iparosok, kereskedők, ügyvédek, orvosok túladóztatása, az önkényesen megállapított bírságok, az ún. újjáépítési vagy visszacsatolási kölcsönök erőszakolása, a gazdasági szabotázs ürügyén indított eljárások, a közszükségleti cikkek elosztásánál érvényesített hátrányos megkülönböztetés, a közmunkáknál való túlzott igénybevétel vagy a határ menti ingatlanforgalom korlátozása. A gazdákat sorozatos termény- és állatrekvirálásokkal próbálták tönkretenni. A kulturális központjától, Kolozsvártól elszakított magyarság szellemi élete összezsugorodott, a cenzúra, az utazás korlátozása, a gyülekezési tilalom szinte teljesen lebénította. A magyar nyelvű állami okta-

tás ellehetetlenült, az iskolák magyar nyelvű tagozatainak többségét vagy bezárták, vagy románul folyt ott is az oktatás. A kiszolgáltatottság és jogfosztottság érzését elsősorban az anyanyelv használatának korlátozása keltette. Az utcán és a nyilvános helyeken magyarul megszólaló személyek ellen elkövetett atrocitások szinte mindennaposakká váltak. Sütő Andrást, a későbbi neves író, az akkor 15 éves nagyenyedi diákot Székelykocsárdon a mozgó vonatból dobták ki a mellette utazó vasgárdisták azért, mert magyarul beszélt. A távolodó mozdony füstjét nézve édesanyja szavai jutottak eszébe: nyelve veri meg az embert.³⁷

1940–1944 között az idő mintha „összesűrűsödött” volna a határ mindkét oldalán – csak éppen ellenkező előjellel. Észak-Erdélyben a magyarok túlnyomó többsége felfelé ívelő korszakként élte meg a bécsi döntést követő négy évet, amelyhez képest – paradox módon – az ezt megelőző 22 évnyi, tehát valójában jóval hosszabb ideig tartó román uralom provizóriumnak tűnt számukra. Dél-Erdélyben viszont a különleges jogokat élvező német kisebbséggel szembeni leértékelődésük, a hatalomnak való egyre fokozottabb kiszolgáltatottságuk, a nemzetiségük miatt elszenvedett megaláztatásaik, az otthontalanság kínzó érzése traumatizálták a dél-erdélyi magyarok kollektív tudatát, és egyfajta identitásképző tényezővé léptek elő.

■ JEGYZETEK

1. Utalás az 1920-as trianoni békeszerződésre.
2. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak, Krenner család, Krenner Miklós naplói, P 2043, 14. t. Krenner Miklós 1940. augusztus 30-i naplóbejegyzése, részlet.
3. Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Studium (Reprint: Optimum Kiadó, é. n.), Bp., 1941. 261.
4. MNL OL, Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Külügyminisztériumi Levéltár, A Külügyminisztérium Politikai Osztályának rezervált iratai, K 64, 1940 27, 509/Res.Pol. Közli L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002. 6. sz. melléklet.
5. A fenti adatokat lásd L. Balogh Béni: *Küzdelem Erdélyért. A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2013. 28–29. Vö. Uő: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben...* 311–315.; Thirring Lajos: *A visszacsatolt keleti terület. Terület és népesség*. Magyar Statisztikai Szemle 1940. 8–9. sz. 662–679.; Varga E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez*. Regio – MTA Történettudományi Intézet, Bp., 1992.
6. Ebben és az ezt követő fejezetben elsősorban az alábbi művekre támaszkodunk: L. Balogh: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben...* 54–325.; Uő: *A döntőbíráskodás kérdése a magyar–román kapcsolatokban 1940 nyarán*. Korunk 2012. 3. sz. 76–84.; Juhász Gyula: *A második bécsi döntés*. In: Uő (főszerk.): *Magyarságkutatás*. A Magyarságkutató Csoport évkönyve. Bp., 1987; Romsics Ignác: *A második bécsi döntés, 1940*. In: Uő: *Magyar sorsfordulók 1920–1989*. Osiris Kiadó, Bp., 2012. 90–109.
7. A kérdésről újabban Marchut Réka (szerk.): *Kisebbségi kérdések a magyar–román diplomáciai kapcsolatokban (1920–1931)*. Dokumentumok. Társadalomtudományi Kutatóközpont – Kronosz Kiadó, Bp.–Pécs, 2022.
8. A kárpátaljai bevonulásról részletesebben Romsics Ignác: *Kárpátalja visszakerülése, 1939*. In: Uő: *Magyar sorsfordulók 1920–1989*. Osiris Kiadó, Bp., 2012. 73–89.
9. Bessarabia és Észak-Bukovina szovjet bekebelezéséről új kutatások alapján Igor Cașu: *Ocuparea Basarabiei și Bucovinei de Nord de către Armata Roșie, 28–29 iunie 1940. Noi detalii din arhiva poliției politice sovietice din Kiev*. In: Dorin Dușciac (red.): *28 iunie 1940. Noi perspective asupra unei tragedii românești*. Asociația „La Maison Roumaine”, Paris, 2018. 9–17.

10. A tárgyalásokról készült román jegyzőkönyv szerint Gigurtu közölte Hitlerrel: a román kormány nagyon boldogan folyamodna a magyarokkal való tárgyalások kapcsán tanácsért a Führerhez, mi több, a döntőbíráskodását („arbitraj”) szeretné. Ion Calafeteanu: *Románi la Hitler*. Univers Enciclopedic, Buc., 1999. 9a. sz. irat.
11. Számolva azzal, hogy a tárgyalófél elveti a Maros-vonal tervét, Teleki egy második változatot is kidolgozott. Ez a románok számára kedvezőbb megoldást jelentett, de szintén magába foglalta volna a Székelyföldet.
12. Valeriu Pop: *Bătălia pentru Ardeal*. Ediție de Sanda Pop și Nicolae C. Nicolescu. Editura Enciclopedică, Buc., 1992. 103.
13. Dombrády Lóránd: *Hadserg és politika Magyarországon, 1938–1944*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1986. 139–140. Az irányelveket románul közli Ottmar Trașcă: *Planul de atac al armatei maghiare împotriva României din 23 august 1940*. In: *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca, 1999–2000*. 226–230.
14. Documents on German Foreign Policy, 1918–1945. Series D (1937–1945). X. The War Years, June 23–August 31, 1940. (A továbbiakban: DGFP, series D, vol. X.) Her Majesty's Stationery Office, London, 1957. 376. sz. irat. Magyarul közli L. Balogh: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben...* 7. sz. dokumentum. Vö. Juhász: *A második bécsi döntés...* 86.
15. *Ciano gróf naplója, 1939–1943*. Ármádia Kiadó, [H. n.], 1999. 242.
16. DGFP, Series D, vol. X., 399. sz. irat. Magyarul közli L. Balogh: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben...* 9. sz. dokumentum.
17. *Horthy Miklós titkos iratai*. Az iratokat sajtó alá rendezte Szinai Miklós és Szűcs László. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1962. 49. sz. irat 1. sz. melléklete, 247. Werth Henrik vezérkari főnök ezzel szemben valamikor augusztus végén kijelentette Cuno Fütterer német légügyi attasé előtt, hogy Magyarország döntőbíráskodást akar. Csáky utólag közölte Otto von Erdmannsdorff budapesti német követtel, hogy „ez a kijelentés a kormány politikájával egyenesen szemben áll”. Uo. 247–248.
18. Aurică Simion: *Dictatul de la Viena*. Ediția a II-a. Editura Albatros, Buc., 1996. 325–326.
19. MNL OL, Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Miniszterelnökségi levéltár, Minisztertanácsai jegyzőkönyvek, K 27, 1940. augusztus 28. 2. napirendi pont. Digitálisan elérhető: <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=preservica::5533693a-2f63-4ce6-8b8c-c97fa90a3963> (Utolsó letöltés ideje: 2022. szeptember 28.)
20. Pop: i. m. 151.
21. Simion: i. m. 337–338.
22. A második bécsi döntés jegyzőkönyvét és a döntőbírói határozatot közli L. Balogh: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben...* 10. sz. dokumentum.
23. Uo. 302.; Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Osiris Kiadó, Bp., 2005. 463–464.
24. MNL OL, Sajtólevéltár, Magyar Távirati Iroda Rt., Könyvmatosok, K 428, 1940. augusztus 30., 23. és 24. kiadás. Digitálisan elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1940_08_2/?pg=509&layout=s (Utolsó letöltés ideje: 2022. szeptember 28.)
25. Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete 22 esztendő kisebbségi sorban*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2004. 5. Ligeti Ernő (1891–1945) a korszak egyik legműveltebb erdélyi magyar közírója volt. Zsidó származása miatt 1945. január 11-én a nyilasok meggyilkolták. Életművének korszerű feldolgozása: Filep Tamás Gusztáv: *Ligeti Ernő. Egy urbánus transzszilvanista*. MMA Kiadó, h. n. [Bp.], 2019.
26. Idézi Pomogáts Béla: *Üdvözlégy szabadság! Az erdélyi magyar irodalom és az 1940-es visszacsatolás. (Bevezetés)*. In uő: (szerk.): *Üdvözlégy szabadság! Magyar írók Észak-Erdély és a Székelyföld 1940-es visszatéréséről*. Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2008. 9.
27. Mikó: i. m. 262.
28. Gagyí József: *Dokumentumgyűjtemény. Az 1940. augusztus 30-i Bécsi Döntés, a magyar hadsereg bevonulása, a magyar adminisztráció kialakulása a Székelyföldön*. Kézirat. Csíkszereda, 1993. Lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. 625. fond, 1251. sz. Igaz, hogy a visszaemlékezésekben gyakran jelentkezik egyfajta nemzeti szempontú múltmegszépítési szándék is. Lásd Hámori Péter: *Határváltás és emlékezet szatmári és máramarosi interjúk alapján. (Észak-Erdély 1940–1944-ben.)* In: Czoch Gábor – Fedinec Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Teleki László Alapítvány, Bp., 2006. 214.
29. Osgyáni Gábor: „Újra magyarok lettünk”. *Gondolatok a „magyar világ” gyimesi emlékeiről*. Pro Minoritate 2003/Tél. 176.
30. Észak-Erdély 1940–1944 közötti történetéről részletesen lásd Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély, 1940–1944*. Jaffa Kiadó, h. n. [Bp.], 2011.

31. Idézi Nagy Alpár-Csaba: *A dél-erdélyi református egyházkerületi rész története (1940–1945)*. L'Harmattan Kiadó, h. n. [Bp.], 2012. 24.
32. Ablonczy László: „Útonállók leereszkedő ajándéka”. *Erdélyi ősz*, 1940. Hítel 2010. 9. sz. 81.
33. A témáról részletesebben: *Kiszolgáltatva. A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940–1944 között*. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: L. Balogh Béni. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2013; Pál János: *A dél-erdélyi unitárius egyház helyzete és önszerveződési stratégiái 1940–1944 között*. Limes 2011. 2. sz. 59–73.; Sárándi Tamás: *Vogelfreiok Dél-Erdélyben. A dél erdélyi magyarság 1940–1944 közötti története a magyar diplomáciai források tükrében*. Modern Magyarországi. Az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Programjának Folyóírat. Különszám – 2014. augusztus. 170–194.
34. Kacsó Sándor: *Lélekvesztőn*. Erdélyi Szépművészeti Céh, Kvár, 1941. Újra kiadta: Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2018.
35. Idézi: *Kiszolgáltatva. A dél-erdélyi magyar kisebbség 1940–1944 között*. 67.
36. *A romániai menekültek főbb adatai az 1944. februári összeírás szerint*. Magyar Statisztikai Szemle 1944. 9–12. sz. 410.
37. Sütő András: *Találkozások Veress Péterrel*. In: *Uő: Az élet és halál kapuiban*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1993. 176–177., 183.

